

CHRISTOPH PRESCHER – RIIKLIK AJALEHEKIRJUTAJA JA UUDISTEKAUPMEES 1680. AASTATE ALGUSE RIIAS

Kaarel Vanamölder

Ajaloolise Ajakirja erinumbris “Kommunikatsioon varauusaegses Läänemere ruumis” käsitlesin Eesti- ja Liivimaa keskuste rootsiaegseid ajalehti nende lugejate seisukohast.¹ Siinne artikkel on mõeldud eelmist kirjutist täiendada, püüdes valgustada lehe koostamise üksikasju ning viies fookuse lugejalt kirjutajale.

Ajavahemikul 1680–1710 oli perioodiliste ajalehtede väljaandmine Rootsi suurriigi ülemereprovintssides allutatud riiklikule kontrollile – ainus ametlik leht ilmus Riias, mille ära kirjajana valmis Tallinnas teine uudiskandja.² Sellest tulenevalt on otstarbekas jälgida just Riia uudisteturul toimunut.

17. sajandi lõpuks oli Euroopas info muutunud kauplemisobjektiks. Uudiste või uudiskandjate avalikust müügist kujunes ulatuslik äri, toimudes näiteks Saksa ja Madalmaade kultuuriruumis peamiselt erainitsiatiivil ning olles sageli põhiametit täiendavaks tegevuseks. Tugeva keskvoimuga maades, muuhulgas ka Rootsis, suunas keskvoim infoäri kindlate, riigi poolt kontrollitavate inimeste kätte. 1680. aastal nimetati Riia ametlikuks uudistekirjutajaks Christoph Prescher. Tegemist oli kuningliku privileegi alusel tegutseva ametnikuga, kellele oli ajalehe väljaandmiseks kindlustatud monopoolne seisund.³

Mujalt pärinevate uudiskandjate kogumisest, nende edastamisest ning kogutud info põhjal kohaliku ajalehe väljaandmisest sai Prescheri põhitöö. Selles mõttes erines Riia riiklik ajalehekirjutaja keskmisest erainitsiatiivil tegutsevast varauusaegsest uudistekaupmehest, kelle jaoks oli infomüük

---

Artikkel ilmub Eesti Teadusfondi grandid 8209 toel.

¹ Kaarel Vanamölder, “Rootsiaegne Tallinna ajaleht kaupmeeste alternatiivse infoallikana”, *Ajalooline Ajakiri*, 3/4 (2011), 287–305.

² Vt Kaarel Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintssides 17. sajandi lõpul. Reval(i)sche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana*, Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis, 27 (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012). Kättesaadav elektrooniliselt: <<http://hdl.handle.net/10062/27085>> (15.5.2013).

³ Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli*, 181–182.

enamasti lisateenistuseks. Kas kuninglikust privileegist ikka piisas ülesande edukaks täitmiseks ning äraelamiseks, püüangi järgnevalt vaadelda. Prescheri isiku ning tegevuse kohta on seni teada üpris vähe. Siinne artikkel püüab ühtlasi ka seda tühikut täita.

Uudised kui kaup varauusaegses Euroopas

16. sajandi Euroopas üha tiheneva ning laieneva postivõrgustiku süsteemis sündis ajalehekirjutaja või professionaalse uudisteedastaja amet, mille sisuks oli teabe kogumine ning müümine. Postiteede tähtsamateks sõlm-punktideks olevates kaubalinnades tegutsesid infoärist elatuvad elukutse- lised uudistekirjutajad, kelle ametinimetuseks kasutati saksa keeleruumis sõnu *Zeitunger*, *Novellanten* või *Avisenschreiber*.⁴ Reastades kirjadest, lendlehtedest või lendkirjadest ning hiljem juba ka teistest ajalehtedest kogutud teated käsikirjaliseks ajaleheks, varustasid uudistekirjutajad oma kliente regulaarselt värske informatsiooniga. Käsikirjaline ajaleht kujutas endast eksklusiivset, maksujõulisele lugejale suunatud kaupa, mille hind võrreldes hilisema trükitud perioodilise ajalehega oli kordades kõrgem ning lugejate ring väiksem.⁵ On hinnatud, et ühe uudistekirjutaja klientide ring hõlmas näiteks Saksa aladel 10 kuni 20 tellijat.⁶

Millalgi 16. sajandi lõpus ning 17. sajandi alguses ilmus käsikirjalise ajalehe kõrvale selle trükitud versioon. Pressiajaloo historiograafias tähistab esimese perioodilise trükitud ajalehe väljaandmist Strassburgi trük- kali, raamatukaupmehe ja ajalehekirjutaja Johann Caroluse (1575–1634) 1605. aastal linnaraele esitatud supliik, milles ta palus luba seni käsitsi

⁴ Johannes Weber, “Daniel Hartnack – ein gelehrter Streithahn und Avisenschreiber am Ende des 17. Jahrhunderts”, *Gutenberg-Jahrbuch*, 68 (Mainz: Gutenberg-Gesellschaft, 1993), 140–158 (145); Johannes Weber, “Unterthenige Supplication Johann Caroli / Buchtruckers.” Der Beginn gedruckter politischer Wochenzeitungen im Jahre 1605 (Erstveröffentlichung in: Archiv für Geschichte des Buchwesens, Bd. 38, Frankfurt am Main 1992, S. 257–265), siin kasutatud: *Jubiläum: 400 Jahre Zeitung*, <<http://www.presseforschung.uni-bremen.de/Weber-Supplik.pdf>> (13.5.2013), 6.

⁵ Käsikirjalise ajalehe kohta vt nt: Heiko Droste, “Die geschriebene Zeitung im 17. und 18. Jahrhundert: Ein öffentliches Nachrichtenmedium”, *Ajalooline Ajakiri*, 3/4 (2009), 509–525; Heiko Droste, ““Einige Wiener briefe wollen noch publicieren”. Die geschriebene Zeitung als öffentliches Nachrichtenmedium”, *Die Entstehung des Zeitungswesens im 17. Jahrhundert: ein neues Medium und seine Folgen für das Kommunikationssystem der Frühen Neuzeit*, hrsg. von Volker Bauer und Holger Böning, Presse und Geschichte – Neue Beiträge, 54 (Bremen, 2011), 1–22; Holger Böning, “Handgeschriebene und gedruckte Zeitung im Spannungsfeld von Abhängigkeit, Koexistenz und Konkurrenz”, *ibid.*, 23–56.

⁶ Weber, “Daniel Hartnack”, 145.

kirjutatud ajalehti edaspidi trükkida.⁷ Uudiskandjate mehhaanilise reprodutseerimise vajaduse põhjused olid argised: selle sammu tingis eelkõige saavutatav ajavõit ning suplikandi soov panna hiljuti soetatud trükipress paremini teenima.

Trükitud ajalehe ilmumine uudisteturule ei tähendanud samas veel käsikirjalise ajalehe eksistentsi lõppu – need kaks uudiste edastamise vormi eksisteerisid paralleelselt kuni 18. sajandini.⁸ Õigupoolest ei eristanud kahte uudiskandjat sisuliselt miski peale selle, et üks oli trükitud ning teine mitte. Käsikirjaline ajaleht jäi jätkuvalt eksklusiivseks lugemisvaraks maksujõulisele (era)tellijale, samas kui tiražeeritud trükitud uudiskandjast kujunes (odav) laiatarbekaup, mida võib võrrelda lendlehtede jms infovahendajatega.

Uudiskandjate koostajad olid sageli põhiametilt kas trükkalid või postmeistrid – varauusaegse Euroopa põhilised informatsiooni edastajad. Lisa-teenistuste leiutamine kuulus varauusajal üldiselt ametialase tegevuse juurde.⁹ Ajalehtede kirjutamist ja trükkimist võiks seega paljuski käsitleda eraettevõtlusena infokaubanduses, mis sündis sellisel kujul just varauusaja eelmodernsete institutsioonide ning kommunikatsioonivõrgustike arenedes ning täiustudes.

Riia uudisteturg enne 1680. aastat

1680. aasta mais saatis Karl XI Liivimaa kindralkubernerile Christer Hornile kirja, milles ta avaldas rahulolematust uudiste edastamise ning levitatud teadete sisu üle Liivimaal hiljuti lõppenud Skåne sõja (1675–79) ajal.¹⁰ Dokument tähistab keskvõimu poolt kontrollitava trükitud perioodilise pressi sündi Riias – vastavalt kuninga korraldusele pidi edaspidi aja-

⁷ Johann Caroluse supliigi publitseeritud täisteksti vt Weber, *Jubiläum: 400 Jahre Zeitung*, 3–5.

⁸ Droste, “Die geschriebene Zeitung im 17. und 18. Jahrhundert”, 515–516.

⁹ Vt Heiko Droste, “The terms of royal service: post servant’s finances, c 1700”, *Connecting the Baltic area: the Swedish postal system in the seventeenth century*, ed. by Heiko Droste, Södertörn Studies in History, 9 (Huddinge: Södertörns högskola, 2011), 123–174. Tallinna gümnaasiumi trükkal Christoph Brendekeni (1649–1710, Tallinnas ametis 1676–1710) reklaamtegevus Reval(i)sche Post-Zeitungi veergudel paigutub samasse konteksti: vt Kaarel Vanamölder, “Morgen früh ist zu bekommen der warhaffte Bericht... – Zeitungsanzeigen in Tallinn am Ende der Schwedenzeit”, *Die Baltischen Länder und Europa in der Frühen Neuzeit*, Schriften der Baltischen Historischen Kommission (LIT Verlag) (ilmumas), käsikiri publitseeritud: Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli*, 99–133.

¹⁰ Latviyas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka [edaspidi LUAB], MS 1140, 1, No 7; korralduse ärakiri ka: Rikasarkivet [edaspidi RA], Riksregistraturet: 1112.1/B/452 (1680), 394p–395p, <http://www.nad.riksarkivet.se/BildVisning/Ao038947_00395> (3.3.2013).

lehte hakkama välja andma selleks eraldi ametisse määratud ametnik ning lehe sisu tsenseeris kindralkuberneri kantselei. Esimeseks riiklikuks ajalehekirjutajaks määrati sõjaaegses välikantseleis teeninud Christoph Prescher, kes täitis ülesannet järgmised neli aastat. Tema ametijärglaseks nimetati 1684. aastal uuendatud privileegiga linnusekohtu sekretär Georg Ruvius, kelle (või tema lese) kätte jäi privileeg kuni lehe sulgemiseni 1710. aastal.¹¹

Ehkki nimetatud kuninga kiri pole historiograafias päris tundmatu,¹² väärrib inforohke dokument lähemat tutvustamist. Allutades ajalehe väljaandmise kesk võimu kontrollile, toodi korralduses ühtlasi välja ka otsuse põhjused, mis võimaldavad visandada Riia senise “uudisteturu” toimimist.

Korralduse alguses kritiseeriti trükitud ajalehtede müüki Riias neis sisalduvate ekslike uudiste pärast.¹³ Allikat võib tõlgendada mitmeti. Puhalt lause grammatilisest konstruktsioonist järeldub, et juba enne 1680. aasta maid trükiti Riias (mitmeid) ajalehti. Teade on äärmiselt huvipakkuv, sest senises historiograafias on tuntud üksnes postmeister Jakob Beckeri 1632. aastal luhtunud kava linnas ajalehte trükkida.¹⁴ Järgneva, ligi poole sajandi pikkuse perioodi kohta puuduvad andmed ning seniste teadmiste kohaselt piirduti Riias teiste, eelkõige Königsbergi ajalehtede lugemisega.¹⁵

Kuigi kindralkuberneri adresseeritud kiri oli mõeldud Prescheri edasiste ülesannete tutvustamiseks ning talle kohalike võimude igakülgse toetuse tagamiseks, mainitakse dokumendis eraldi trükkalit ning postmeistrit kui seniseid uudistelevitajaid, kelle konkureeriv ja kahjulik tegevus tuli igal juhul peatada. Korralduses rõhutatakse selgelt, et edaspidi on üksnes Prescheril õigus Riias ja tervel Liivimaal kirjutada ajalehti ning pärast kindralkuberneri kantseleis tsenseerimist neid trükki anda.¹⁶

¹¹ Ruviusse antud privileegi vt Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli*, 208–209.

¹² M. [A] Taube, “Rigas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots (XVII un XVIII gs)”, *Grāmataš un to krātuves* (Rīga: Zinātne, 1966), 65–129.

¹³ “[...] und nicht wie bishero geschehen, viele ungegründete dinge in denen dort zu Riga drückenden Gazetten und Zeitungen, debitiret werden mögen [...]” (LUAB, MS 1140, 1, No 7).

¹⁴ Jacob Beckeri kohta vt Enn Küng, “The attempts to establish private postal system in the Swedish Baltic Sea provinces in the beginning of the 1630s”, *Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel*, koost Priit Raudkivi, Marten Seppel ([Tallinn]: Argo, 2009), 178–189.

¹⁵ Riia rootsiaegsete ajalehtede historiograafia kohta vt Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli*, 28–31.

¹⁶ “So haben Wir Ihme zu einiger ergetzlichkeit für solche drauf anwendende specen in gnaden vergönnet, daß Er und sonst niemand anders die Gazetten und Zeitungen dort in Liefland und Riga schreiben und nach dem Sie vorerst alda in der Gouvernements Cantzeley zur censur eingegeben, drucken zulaßen [...]” (LUAB, MS 1140, 1, No 7).

Trükkalit keelati seevastu tõsiselt (*ernstlich*) mitte kelleltki peale Prescheri ajalehti publitseerimiseks vastu võtta. Samas kontekstis puudutati eraldi ka postmeistrit, kellel polnud lubatud teisi ajalehti ümber kirjutada (*verschreiben*) ja vastu võtta.¹⁷

Esitatud informatsioon ei jäta kahtlust, et Riias toimus uudistega kauplemine ning mingil viisil ka uudiskandjate reprodutseerimine juba enne 1680. aastat, milles kindlasti osalesid postmeister ning trükkal(id?)¹⁸ – varauusaegse ajaleheäri traditsioonilised esindajad. Kuninga kirjast peegeldub Riia uudisteturg ning sellel teotsevad inimesed kujutavad tegelikult stereotüüpset varauusaegset kaubalinna, kus müüdi erinevaid uudiskandjaid ning kompileeriti uusi. Sõnastades katseks käsitletud allika imperatiivsed keelud vastupidiseks, saaksime pildi, mille kohaselt Riia trükkal (või trükkalid) võtsid publitseerimiseks vastu ajalehti ning postmeister omakorda kirjutas ümber ja müüs teisi, ilmselt siis käsikirjalisi uudiskandjaid. Muidugi ei ole võimalik üksnes ühe allika põhjal mingeid kaugele ulatuvaid järeldusi teha. Arvestades samas Riia suurust, juhtivat rolli kaugkaubanduses ja Rootsi postivõrgustikus 17. sajandil, tunduks aga 1680. aastale eelnev “eetrivaikus” kummaline. On võimalik ja ootuspärane, et lisaks ühele ajalehele jõudis Riiga ning levis linnas teisigi uudiskandjaid.

Kuninga korraldust tervikuna silmitsedes jääb mulje, et majesteedi rahulolematuse põhjustas pigem Riia uudisteturul üldiselt toimuv ning mitte esmajärjekorras linnas loetav Königsbergi ajaleht, mida mainitakse dokumendis ainsa geograafiliselt lokaliseeritava väljaandena, kuid nagu samas selgub, levisid linnas ka teised lehed.

Skåne sõjast tingitud soov blokeerida Königsbergi lehe levitamist Rootsi valdustes on mõistetav, kui meenutada, et Brandenburg-Preisi kuulus konfliktis Rootsi vastaste hulka, mis kajastus kahtlemata ka Königsbergi ajalehe uudistevalikus. Ajalehest võis saada ajend kogu senise varauusaegsele kaubalinnale tavapärase “uudismaastiku” ümber kujundamiseks. Kunin-gavõimu sekkumine asendas pigem juba väljakujunenud normaalse infoäri

¹⁷ “[...] zu welchem ende Ihr nicht allein Unseren daselbigen Buchdrucker ernstlich inhibiren und verbiethen werdet, die Gazetten von niemand alß erwelten Prescher zum Druck anzunehmen und Ihme wieder ausfolgen zulaßen, sondern auch dem Postmeister nachdrücklich anbefehlet, daß weilen dergleichen Zeitungen und Nouvelen auf diese weise durch eine pertinente correspondance dort in loco füglichlicher können beygeschaffet werden, Er hiefüro keine Gazetten von Königsberg oder andere Ört her verschreibe oder einkommen laße.” (LUAB, MS 1140, 1, No 7).

¹⁸ Riias tegutses 1675. aastast teadupärast kaks trükikoda, mil kuningliku privileegiga loodi linna trükikoja kõrvale ka kuninglik trükikoda, vt Tiiu Reimo, “Trükiprivileegidest Baltimaadel XVII–XVIII sajandil”, *Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 1999* (Tartu, 2000), 184–195 (188–189).

uue reaalsusega, kus selle kaubanduse n-ö traditsioonilised esindajad tõrjuti keskvoimu survele kõrvale ning loodi riiklik ajalehe- ehk uudisteedastamise monopol. Teostatud sammudega lähendati uudistega kauplemise viis Riias praktilisele, mida viljeleti Stockholmis.

Riia käsitsikirjutatud ajalehed Narvas?

Riia 1680. aasta eelsest ajakirjandusmaastikust pole paraku peaaegu midagi kindlat teada. Samas tõendavad Narva linna kassaraamatud, et 17. sajandi viimasel kahel kümnendil on erakorraliste väljaminekutena aastaabonendina tellitud ajalehti nii Riias kui Stockholmist. Mida täpselt Riia ajalehtede (*die Rigischen Advisen*) all silmas peeti, allikaist paraku ei selgu, kuid tähelepanu väärib fakt, et tellimused on tuvastatavad juba 1678. aastast.¹⁹ Abonentide hinnaks oli arvestusühikuna kas 16 taalrit või 16 taalrit ja 8 ööri hõbedas. Rootsi ajalehtede (*die Stockholmsche Advisen, Swänska Aviser*) tellimise kohta leidub sissekandeid pikemast perioodist (1678–96)²⁰ ning ilmselt võib andmete hulk edaspidi veelgi täieneda. Neist selgub, et Rootsi ajalehtede saatmise eest on tasutud Daniel (von) Möllerile,²¹ kes töötas 17. sajandi lõpul Stockholmi postkontoris mitmetel ametitel (sh ka postikirjutajana) ning kellest sai 18. sajandi alguses Stockholmi postmeister.²² Samade allikate järgi oli Stockholmi lehe tellimuse hinnaks 16:21:1/3 hõbetaalrit.²³

Võimalik, et Narva telliti mitu ajaleheeksemplari korraga, sest 16 hõbetaalrit tundub ühe trükitud lehe aastatellimuse hinnana liiga kõrge summana. Võrdluseks olgu toodud, et näiteks 17. sajandi keskpaiku küsis

¹⁹ Hetkel on teada, et lehti on Riias Narva tellitud vähemalt perioodil 1678–82, Ajalooarhiiv [edaspidi EAA], f. 1646, n. 1, s. 1058, l. 32; Narva magistraat, kniga prikhoda i raskhoda gorodskikh summ, 1678; f. 1646, n. 1, s. 1062, l. 26, *ibid.*, 1679; Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs [edaspidi LVVA], 7349. f., 1. apr., 205. l., 28. lp., Vidzemes generālgubernātorā pārvalde, Narvas pilsētas gada pārskati 1681; 7349. f., 1. apr., 206. l., 28. lp., *ibid.*, 1682.

²⁰ Vt EAA, f. 1646, n. 1, s. 1058, l. 32, Narva magistraat, kniga prikhoda i raskhoda gorodskikh summ, 1678; LVVA, 7349. f., 1. apr., 205. l., 28. lp., Narvas pilsētas gada pārskati, 1681; EAA, f. 1646, n. 1, s. 1065, l. 17–18; LVVA, 7349. f., 1. apr., 206. l., 28. lp., Narvas pilsētas gada pārskati, 1682; EAA, f. 1646, n. 1, s. 1088, 122–123 (1696).

²¹ För Swänske Adviserne och Correspondencen har Daniel von Möller bekomnit 2-e Ahr efter den Wexel och Advis samt Order och quittens [...]. (EAA, f. 1646, n. 1, s. 1088, l. 122–123).

²² Vt Teodor Holm, *Sveriges allmänna postväsen: ett försök till svensk posthistoria*, IV: 1–3 (Stockholm: Norstedt, 1912–1916); Yrjö Kotivuori, “Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Daniel Möller”, *Verkkojulkaisu 2005* <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilö.php?id=1875>> (12.3.2012).

²³ Vt viide 20.

Stockholmi postmeister korra nädalas ilmunud Ordinari Post-Tijdeneri aastatellimuse eest 2 taalrit ja 8 ööri hõbedas.²⁴ Prescheri 1680. aasta sügisel Tallinna raele saadetud reklaamkirjast selgub, et tema välja antud Riia ajalehe aastatellimus maksis 6 riigitaalrit (*iährlich 6 Rthlr vons Stück*),²⁵ mis on võrreldes Narvas tasutud summaga ligi kolm korda odavam.

Asjaolu, et Narvas jätkati sama hinnaga Riia ajalehe tellimist ka pärast 1680. aastat, võib samas viidata hoopis sellele, et Liivimaalt saadeti Ingerimaale hinnalt kallimaid käsikirjalisi ajalehti, mille tellimine linnamagistraatide tarbeks oli tavaline.²⁶ Samaaegselt Narva saadetud Stockholm ajalehe hind oli lähedane Riia uudiskandja maksumusele. Stockholm postmeistrite üheks täiendavaks sissetuleku hankimise viisiks on juba 17. sajandi keskpaigast kuni 18. sajandini teada käsikirjaliste ajalehtede (*Extract auß allerhand einkommenden Correspondenz brieffen*²⁷) avalik müük, mida levitati muu hulgas ka riigi teistes piirkondades, sealhulgas ka Liivimaal ja Soomes. Paul Riesi järgi koostasid 17. sajandil lehti just postkontori madalama astme töötajad, sh postikirjutajad.²⁸

Prescheri tegevus riikliku ajalehekirjutajana

Saanud Riia ainsaks ametlikuks *Zeitunger*'iks, pidi Prescher hakkama talle antud ülesannet realiseerima. Järgnevalt vaadeldgem, kuidas ta seda teha püüdis. Ehkki informatsioon on napp, saab selle põhjal siiski teha teatud järeldusi ajalehemüügi strateegiate kohta.

Jõudes lehe reaalse väljaandmise ni ilmselt millalgi 1680. aasta oktoobris, üritas Prescher leida sellele kohe tellijaid ka Riiast kaugemalt. Juba mainitud kiri, mille ta novembri alguses Tallinna raele saatis, on siinkohal heaks

²⁴ Vt Paul Ries, "The politics of information in seventeenth-century Scandinavia", *The politics of information in early modern Europe*, ed. by Brendan Dooley and Sabrina Baron (Routledge, 2001), 237–273 (240); *Den Svenska pressens historia, I: I begynnelsen (tiden före 1830)*, av Claes-Göran Holmberg, Ingermar Oscarsson, Jarl Torbacke (Eckerlids förlag, 2000), 69.

²⁵ Tallinna Linnaarhiiv [edaspidi TLA], f. 230, n. 1, s. B.B.13, l. 268–270, Eingegangene Briefe von Privaten an Private, Geschäftsbriefe, Todesanzeigen und Einladungen zu Hochzeiten, Beerdigungen und Taufen 1601–1700. Dokument publitseeritud: Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli*, 207.

²⁶ Heiko Droste on näidanud, et käsikirjaliste ajalehtede hind Läänemereruumis võis 17. ja 18. sajandil võrreldes trükitud lehtede maksumusega olla neli kuni kümme korda kõrgem: Droste, "Die geschriebene Zeitung", 515–517.

²⁷ Droste, "Einige Wiener briefe wollen noch publicieren", 5–6.

²⁸ *Ibid.*; Ries, "The politics of information", 240–241.

allikaks.²⁹ Dokumendis kirjeldatakse esmalt ajalehe ilmumise asjaolusid – kuninga korraldusel on edaspidi keelatud Königsbergi ajalehtede toomine sealsesse postkontorisse. Järgnevalt soovitas Prescher viisakas vormis (*meine Arbeit unterdienstlich recommendiren zu dürffen*) tellida temalt ajalehte 6 riigitaalri eest aastas. Kirjale olid lisatud uue väljaande neljapäevane ja esmaspäevane number.³⁰ Samas ei käsitletud Prescher oma sihtrühmana üksnes Tallinna raadi, sest kirja viimases osas sooviti magistraadi vahendusel levitada infot Riia ajalehe tellimise võimaluse kohta linnaelanike seas laiemalt ning paluti huvitatutel endast nimeliselt teada anda.³¹ Kirja eesmärk oli seega teha uuele ajalehele Tallinnas võimalikult laialdast reklaami, leidmaks maksimaalselt tellijaid. Läkitusele lisatud reklaamivad näidisnumbrid pidid kõnelema iseenda eest.

Kas kirjeldatud reklaamtegevusel oli tulemusi, pole selge. Umbes aasta hiljem kuninglikule majesteedile saadetud palvekirjas³² kurtis Prescher igatahes rasket majanduslikku olukorda.³³ Täiendava sissetuleku hankimiseks esitas ta mitmepunktilise plaani (*project*), eesmärgiga tõhustada kontrolli Riiga külastavate välismaalaste üle ning korraldada ümber kohaliku postkontori töö.

Eraldi peatutakse ka ajalehe väljaandmisel. Prescheri väitel ületasid siiani tulud kulusid ning kogu tegevuse jätkamine oli küsitav.³⁴ Probleemi lahendamiseks soovitati näiteks osa laevadelt laekunud aktsiisirahadest suunata ajalehe väljaandmise toetuseks.

Uudiste müüki puudutavate uute üksikasjadena ilmneb, et Prescher soovis ühtlasi saada õigust oma kirjade ning ajalehtede tasuta (vabakirjadena)

²⁹ TLA, f. 230, n. 1, s. B.B.13, l. 268–270, publitseeritud: Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli*, 207).

³⁰ “Hierbey gehet also ein Exemplar von Donnerstag und Montag, wie man allenmahl continuiren wirdt.” (TLA, f. 230, n. 1, s. B.B.13, l. 268–270, publitseeritud: Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli*, 207).

³¹ “Mit gehorsamer Bitte ihren selbst die große Ehre ihrer Benevolenz mir aber die Gütte zuerweisen, und hievon Euer Löbl. Bürgerschaft notification geschehen zulaßen, damit ob etwa ein oder ander diese Nouvelen verlanget, ich seine Nahmen wissen, und damit bedienen möge.” (TLA, f. 230, n. 1, s. B.B.13, l. 268–270 publitseeritud: Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli*, 207).

³² RA, Livonica II, vol 141, Prescher kuninglikule majesteedile. Kirja aitab osaliselt dateerida selles sisalduv määratlus: “Weiln E Königl Mayt mir auch vorm jahr allergnädigst vergönnet die Gazzetten in Riga drucken zulaßen [...]”, mille järgi võiks arvata, et kiri pärineb kas 1681. või 1682. aastast.

³³ “Allso lege zu E. Königl Maytt hohen Gnaden mich in tiefster Erniedrigung fußfällig wieder, und bitte demüthligst umb ein stückchen brodt zum auffenthalt meines armseliges Lebens [...]” (*Ibid.*).

³⁴ “[...] wiewoll die Unkosten die Einkünffte überwägen, und damit dem gemeine Wesen zum besten zu continuiren schie unerträglich [...]” (*Ibid.*).

laiali saatmiseks ning võimalust võtta Hamburgist maksuta vastu kuni kahe loodi raskuseid postisaadetisi. Vastuteenena lubas ta jätkuvalt, vaatamata suurele vaevale ja kulule, edastada postipäevadel Tallinna ning Narva kubermangukantseleidesse “kõike uut, mida ta trükis ei avalda”.³⁵

Ajalehe väljaandmise kõrval varustas Prescher teisi keskusi seega regulaarselt täiendava informatsiooniga, mida võiks interpreteerida käsikirjaliste ajalehtede koostamise ning müügina. Hüpoteesi näib toetavat eelpool toodud informatsioon, et Riia uudiskandjate tellimine jätkus samadel tingimustel Narvas ka pärast 1680. aastat. Informatsiooni iganädalane rutiinne edasisaatmine Riias kui ülemereprovintside olulisemast posti- ja kommunikatsioonikeskusest tähendas sisuliselt senise postmeistri ühe tegevusvaldkonna ülevõtmist vastavalt kuninglikule korraldusele. Prescheri palvekirja üldine negatiivne tonaalsus ning tõik, et ta otsis siiski aktiivselt lisateenistust, näib viitavat samas sellele, et üksnes uudistekirjutajana ei suutnud ta endale piisavat äraelamist kindlustada. Riia näitel võiks arvata, et uudisteäri käsitasid kaasaegsed üldiselt pigem postiameti kõrvalteenistusena. Samasse konteksti võiks paigutada sel hetkel Riia postkontoriga lähedalt seotud ning hiljem postmeistriks saanud Statius Steini³⁶ omapoolse palvekirja Magnus Gabriel De la Gardiele 1681. aasta maist, milles üritati ajalehe trükkimise ning juba trükitud ajalehtedega kauplemise privileegi postkontorile tagasi saada. Dokumendis rõhutati, et taoline eesõigus on alati kuulunud postiameti juurde.³⁷

Kuninga vastus Prescheri projektile pole seni teada. Hilisemad andmed tõendavad siiski, et vähemalt 1687.–88. aastaks oli Riia lehele tekkinud lisaks kohalikule tarbijaskonnale märkimisväärselt lai lugejate ring ka geograafilises mõttes. Sel ajal toimunud Eesti- ja Liivimaa postirevisjoni dokumentide seas leidub nimelt nimekiri inimestest, kellele kontrolör Johann Lange Riias viibimise ajal saadeti vabakirju ning ka ajalehti (*avis*).³⁸

³⁵ “Wogegen ich gehalten seyn will, alle das Neue, waß durch den druck nicht publique zumachen, alle Post Tage dem Revalschen und Narwischen Gouvernement zu communicieren, worzu, weil die Mühe groß un eß oftmahle eine weitläuffige Arbeit ist, ich auf meine Unkosten iemand halten, und darunter nichts versammen will.” (*Ibid.*).

³⁶ Vt Enn Küng, “Johan Lange’s inspection of the Estonian and Livonian postal systems 1687–1688”, *Connecting the Baltic area*, 99–122 (108).

³⁷ RA, De la Gardieska samlingen, E 1567, Statius Stein till Magnus Gabriel De la Gardie, Riga, 20. May 1681; Droste, “The terms of royal service”, 167.

³⁸ Vrd RA, Kanslikollegium G II:f1 ja Enn Küng, “...mugavamaid teid, kui nüüd linnade vahel tarvitatakse, on vaevalt leida...”: postirevisjon Eesti- ja Liivimaa 1687.–1688. aastal”, *Tuna*, 4 (2005), 17–25 (25).

13.1. Ditto			
Reval:	J. J. And de Bakken	1 6	
	Ditto	1 6	
	Obst. Rebinden	1 6	
Arensb:	Comend. Hekelb.	1 9	
Bernau:	Jean. Cas. Kamb.	1 6	
Reval:	Epistoff Brandts	1 6	
	Michel Gunders	1 6	
	J. H. Hekelbren	1 6	
avif:	prof. Becken	1 6	
	Herm. Hontenk:	1 6	
	Joh. Clabitis	1 6	
Bernau:	Bürgerm. u. Rath	1 6	
	Philip Nixen	1 6	
	Lorenz Jünigk	1 6	
	Chr. H. Scholtz	1 6	
Arensb:	Johst Weimar	1 9	
February 13.			
Hänfholm:	R. P. M.	1 18	
	Hans Warkneft. Svc.	1 18	
	Ditto	1 18	
	R. P. Kungs Coll.	1 18	
	R. P. Kung. Condir.	1 18	
	R. P. Kung. Coll.	1 18	
Loopt:	R. P. Joffren. Svc.	8 48	
	Jan. Colbit	5 30	
	Chajur Berg	2 12	
	R. P. Lundström	1 6	
Wassanborg:	Adolph Söngel	1 6	
Hänfholm:	J. G. F. Faldt	4 72	
	J. G. F. K. K.	4 72	
	L. Wallenstam	2 76	
	Chr. F. K.	4 72	
Ditto avifin			
Loopt:	Chr. Chax	2 12	
	Michael Gau	1 6	
	J. G. F. Stromfeld	1 6	
	Cap. Kemp	1 6	
	Ch. W. W. Brandt	1 6	
	W. Th. Kler	1 6	
	Chr. Lundt	1 6	
	Nich. Brandt	1 6	
Nanf:	Ludolf Jander	1 12	
	Ulrich Herbst	1 12	
	Hans Foare	1 12	
Wolmar:	Lauri Röncken	1 4	
	Com. de Preve	1 4	
	Obst. Albdyl	1 4	
	Cap. Tiefenhusen	1 4	
13.6. Ditto			
Reval:	Obst. Egen	3 18	
	General Forfen	1 6	
Karni:	J. M. M. M.	4 24	
	Phil. Gantenhagen	3 18	
	Ditto	1 6	
	Obst. H. W. K.	4 24	
	Ditto	2 12	
	Bürgerm. u. Rath	3 18	
Reval:	Epistoff Brandts	1 6	
	Michel Gunders	1 6	
	J. H. Hekelbren	1 6	
	prof. Becken	1 6	
	Herm. Hontenk:	1 6	
	Joh. Clabitis	1 6	
avif:	Johst Weimar	1 9	
Bernau:	Philip Nixen	1 6	
	Bürgerm. u. Rath	1 6	
	Epistoff G. M. M.	1 6	
	Lorenz Jünigk	1 6	
Dit:	Leer. K. K.	1 6	
	à Bernau prop. Müller	1 6	

Joonis 1. Väljavõte postirevisjonile koostatud nimekirjast 1688. aastast (Riksarkivet, Kanslikollegium, II:f1).

Adressaadid, keda oli 24–28 inimest,³⁹ asusid Tallinnas, Narvas, Tartus, Kuressaares, Pärnus ning Volmaris.

Tegemist on väga väärtuslike andmetega, sest varauusaegsete ajalehtede lugejatest pole reeglina midagi teada. Allikates loendatud isikud väärivad omaette süvaanalüüsi, selgitamaks nende positsiooni ühiskonnas jne, visandades seeläbi varauusaegse lehelugeja portree.

Et lugejatele edastatud ajaleht võis olla just Rigische Novellen, näib tõendavat Lange üldraport 1688. aasta märtsist, mille kohaselt olnud ainult Ruviusel õigus ajalehti tasuta Riiga tuua ning teha saabunud välismaistest ajalehtedest väljavõtteid, lasta neid Riias trükkida ja kõikidesse kohtadesse maal maksuvabalt edasi saata.⁴⁰ Lange postirevisjoni materjalid kinnitavad ühtlasi kontseptsiooni Riia ajalehest kui Rootsi ülemereprovintside ainsast ametlikust uudistekandjast.⁴¹

Allikate puudusel ei saa hetkel väita, nagu oleks Christoph Prescher juba 1680. aastate alguses suutnud luua nii ulatusliku tellijate võrgustiku. Kui eeldada, et veel ka sama kümnendi lõpus maksis Riia lehe aastatellimus jätkuvalt 6 riigitaalrit, saaksime teadaolevate tellijate arvu põhjal riikliku ajalehekirjutaja käibeks 144–168 taalrit aastas, millele lisanduks tulu lehe müügist Riias. Tegemist on juba märkimisväärse sissetulekuga.

Võimalik, et Prescher ei saanud kokkuvõttes talle antud ülesandega kuigi hästi hakkama, mis võiks seletada peatset lahkumist ametist 1684. aastal (põhjuseks oli toodud abiellumine ja kolimine Saaremaale⁴²). Riia ajaleht ilmus kahe erineva nime all, olles esimesel aastal pealkirjastatud kui Rigische Montags (Donnertstags) Ordinari Post Zeitung. 1681. aasta märtsis toimus nimevahetus ning ilmuma hakanud Rigische Novellen erines eelkäijast juba nii mahu, kujunduse, tekstipaigutuse kui veidi ka sisu poolest, kaldudes senisest asisemate ja vähem sensatsioonihõnguliste teadete edastamise poole. Riia ajalehe historiograafias on oletatud, et koos nime- ja sisumuutusega läks lehe väljaandmine kuningliku trükkali Johann Georg Wilckeni käest linna trükkali Bessmesseri kätte.⁴³ Võimalik, et kirjeldatud muudatuste põhjusena tuleb taas näha Prescheri katset muuta leht lugejatele atraktiivsemaks.

³⁹ Transkriptsiooni erinevuste tõttu võivad osad nimed kattuda.

⁴⁰ RA, Kanslikollegium G II:f1, Johann Lange raport kantseleikollegiumile 15.03.1688; vrd Küng, "... mugavamaid teid", 22–23.

⁴¹ Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli*, 192–197.

⁴² *Ibid.*, 208.

⁴³ Vt V. I. Simonov, "K istorii voznikoveniya pervoi pechatnoi periodicheskoj gazety v Rige", *Izvestiya Akademii nauk Latvii SSR*, 9 (446) (1984), 118–130 (126–128); Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli*, 28–31.

Olgu lõpetuseks lisatud, et Tallinna lehetellijate nimistus näeme ka trükkal Christoph Brendekeni (vt joonis 1),⁴⁴ kes näib olevat juba siis lehe püsitellija. Nii on võimalik, et Riia lehe moondamine Reval(i)sche Post-Zeitungiks oli alanud juba hiljemalt 1688. aastal.⁴⁵ Riias oli uudistemüük suunatud riigi poolt kontrollitavatesse kanalitesse. Brendekeni tegevust peaks aga taas vaatlema pigem erainitsiatiivina kõrvalteenistuse hankimiseks.

Kokkuvõte

1680. aastal allutati kuningliku korraldusega Riia uudisteturg keskvõimu kontrollile ning loodi riikliku ajalehekirjutaja ametimonopol, mis püsis kuni Rootsi võimuaja lõpuni. Esimeseks keskvõimu poolt määratud uudistekaupmeheks sai Christoph Prescher.

Kuni selle hetkeni sarnanes Riias viljeletud infokaubandus tüüpilisele varauusaegsele kaubalinnale, kus postmeistrid ja trükkalid müüsid erinevaid uudiskandjaid ning kopeerisid uusi. Riias koostatud käsikirjalisi uudiskandjaid on tellitud näiteks Narva juba enne 1680. aastat ning selline tegevus jätkus hiljemgi. Kuningavõimu sekkumine asendas väljakujunenud normaalse infoäri uue reaalsusega, kus selle kaubanduse n-ö traditsioonilised esindajad tõrjuti keskvõimu survele kõrvale ning loodi riiklik ajalehe- ehk uudisteedastamise monopol. Teostatud sammudega lähendati uudistega kauplemise viis Riias praktikale, mida viljeleti Stockholmis.

Riikliku ajalehekirjutajana tööle asunud Prescheril tuli silmitsi seista majanduslike raskustega, mille leevendamiseks püüdis ta reklaamtegevusega leida lugejaid ka väljaspool Riiat ning Liivimaad, reklaamides uut ajalehte Tallinnas. Aasta pärast ajalehe esmailumist polnud finantsprobleemid siiski veel lahenenud. Uudistekirjutaja kitsast rollist vabanemiseks püüdis Prescher leida täiendavaid tegevusväljundeid, pakkudes end muuhulgas Riia postkontori reorganiseerijaks, soovides sellega sisuliselt 1680. aasta eelse situatsiooni taastamist. Tundub, et privileeeritud

⁴⁴ Allika järgi olid Tallinnas lehesaajateks Hindrich Hakelman; Christoff Brendeken; Joh. Clahillis; Hermann Hentenbergh [Herm Hortenb]; Michel Guntery; prof. Brehm (RA, Kanslikollegium G II:fi); vrd nt Johann Clayhilles (nr 1092), Hinrich Hakelmann (nr 906), Christof Brendeken (nr 910) (*Das Revaler Bürgerbuch 1624–1690 nebst Fortsetzung bis 1710 = Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690 ühes jätkuga kuni 1710-ni*, hrsg. von Georg Adelheim, Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv, 7 (Reval 1933)). Nimekirjas viimase näol on ilmselt tegemist Tallinna gümnaasiumi professori ning hilisema rektori Johann Rudolf Brehmiga (?–1730) (*Gustav Adolfs Gümnaasium 375*, koost Endel Laul, Jaan Tamm (Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, 40).

⁴⁵ Senises historiograafias pakutakse Tallinna rootsiaegse ajalehe esmailumise ajaks 1689. aastat (Vanamölder, *Kommunikatsiooniväli*, 24).

uudistekirjutaja amet oli algselt võrdselt harjumatu nii Prescherile kui ka Riia postkontorile, mis omakorda üritas taastada endist õigust uudistega kauplemiseks.

Riia riikliku uudistekirjutaja probleemid näivad olevat lahenenud siiski 1680. aastate lõpuks, mil ajalehele oli tekkinud lisaks linnasisesele lugejaskonnale ulatuslik tellijate võrgustik Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal.

ABSTRACT: Christoph Prescher – official newswriter and information merchant in Riga in the early 1680s

The profession of a newswriter or a news transmitter (*Zeitungsschreiber* in German), who collected and sold information, was born in the context of expanding and intensifying postal networks during the sixteenth century in Europe. Professional newswriters (also called *Zeitunger*, *Novellanten*, or *Avisenschreiber* in the German-speaking areas) were active in the market towns situated in the most important junctions of postal roads. Information became an object of trade in early modern Europe – the public sale of news or news mediums became a widespread business that proceeded, for example, in the cultural area of Germany or the Netherlands on private initiative and was a supplementary activity to the person's main profession. Countries with a strong central power, including the Swedish realm, gave the information business to certain persons who were under the control of the state.

This article observes the changes in the news market of Riga in the beginning of the 1680s. In 1680, Christoph Prescher was assigned as the official newswriter of Riga. He was an official acting under the royal privilege, and he had been granted the exclusive position for issuing a newspaper. As the official newswriter, Prescher differs from the average early modern newspaper merchant acting on private initiative as the latter was involved in the sale of information as a supplementary business.

This article discusses whether the royal privilege itself was enough to fulfil the task successfully and to earn a living. As the official newswriter, Prescher had to face economic difficulties which he tried to overcome by finding new readers outside Riga and Livland and by advertising his newspaper in Tallinn. However, one year after the first issue of the newspaper, the financial difficulties had not dissolved. To exempt himself from the restricted role of a newswriter, Prescher tried to find supplementary outputs: he offered to carry out the restructuring of the Riga postal office (which had been stripped of the right to trade with news), as both hoped to restore the normal situation in effect prior to the year 1680.

It seems that the problems of the official newswriter were solved by the end of the 1680s, when the newspaper had developed a large number of subscribers in the provinces of Estland, Livland, and Ingermanland, in addition to the readers in Riga.

KEYWORDS: Baltic history, Swedish history, early modern period, communication, newspapers, Riga, 17th century.

KAAREL VANAMÖLDER (b. 1981) is a Lecturer of Estonian history at the Narva College, University of Tartu.*

---

* Correspondence: Narva College, University of Tartu, Raekoja plats 2, Narva 20307, Estonia. E-mail: kaarel.vanamolder@ut.ee